

HISTORIA GOSPODARCZA CHIN
OKRESU PRZEDKOMUNISTYCZNEGO.
PRZEKSZTAŁCENIA WEWNĘTRZNE
I MIĘDZYNARODOWE STOSUNKI GOSPODARCZE

Chiny, będąc jedną z najstarszych cywilizacji świata, w swych dziejach do 1949 r. przeżywały okresy świetności, które przerywały lata wojen, grabieży, podziałów i utraty niepodległości. Kraj przez prawie 4 tys. lat budował potęgę militarną i ekonomiczną. Do początku XV w. gospodarka chińska przewyższała zaawansowaniem resztę świata, lecz od rewolucji przemysłowej pozycja geoekonomiczna kraju osłabiała się. W okresie pomiędzy panowaniem dynastii Zhou a Qing obszar imperium chińskiego zwiększył się ponad 27-krotnie, natomiast powierzchnia ziem uprawnych wzrosła prawie 13 razy¹.

W historii rozwoju społeczno-gospodarczego Chin przedkomunistycznych, przed 1 października 1949 r. można wyodrębnić dwa długie etapy. Pierwszy obejmuje czasy od około 221 r. p.n.e.² do początku XIX w. n.e., kiedy w Chinach dominowała gospodarka oparta na rolnictwie, a prowadzona polityka skupiała się na ekspansji militarnej. W ramach tego stadium można wyróżnić fazy intensywnego rozwoju gospodarczego przypadające na panowanie dynastii Tang (618–907 r. n.e.) i Song (960–1279 r. n.e.), przeplatane długimi okresami rozwoju ekstensywnego. Drugi etap historii gospodarczej przedkomunistycznych Chin trwał od zapoczątkowanej w Europie rewolucji przemysłowej do proklamacji Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL) i zapisał się w historii Państwa Środka pod znakiem szybkiego załamania potęgi ekonomicznej.

Celem artykułu jest zaprezentowanie poszczególnych etapów rozwoju gospodarki Chin i jej powiązań ze światem przed okresem realnego socjalizmu. W pierwszej części opracowania ukazano wewnętrzne procesy zmian w gospodarce, w drugiej skoncentrowano się na identyfikacji powiązań handlowych i inwestycyjnych ze światem. Ze względu na ograniczoną objętość artykułu zaprezentowany materiał ma charakter wstępu do pogłębionej analizy historii gospodarczej Chin przed 1949 r.

¹ J.C.H. Chai, *An Economic History of Modern China*, Massachusetts 2011, s. 7.

² Zapoczątkowanie tego etapu zbiega się z powołaniem pierwszego cesarza Chin z dynastii Qin. O. Weggel, *Chiny*, Warszawa 2006, s. 252.

Wewnętrzne procesy rozwoju gospodarki Chin przedkomunistycznych

W pierwszych wiekach istnienia (rządy dynastii Shang i Zhou) Chiny były rozwiniętym absolutystycznym krajem rozbitym na kilkadziesiąt państw. Władza państwa była zdecentralizowana, a system ekonomiczny przypominał europejski feudalizm³. W tym okresie utworzono system podatkowy, kodeks karny i regularną armię. Krajem rządili cesarze mianujący siebie „Synami Nieba”. Tytuł ten funkcjonował do 1912 r.⁴

Dzieje Chin do początku XIX w. n.e. upływały na walkach wewnętrznych, podbojach militarnych sąsiednich terenów, rozpadzie kraju na mniejsze państwa i jego ponownym jednoczeniu⁵, ożywionych kontaktach handlowych z zagranicą, rozwoju nauki, techniki i literatury, powstawaniu szkół filozoficznych i wkraczaniu buddyzmu do kultury chińskiej⁶. We wczesnej fazie rozwoju państwa tempo wzrostu populacji i produkcji na osobę nie zmieniał się. Gospodarka opierała się na rolnictwie. W ubogim w obszary zdadne do upraw kraju realizowano wzrost produkcji poprzez jej intensyfikację. W VIII w. p.n.e. 3/4 ludności zamieszkiwało Chiny północne, gdzie panowały dogodne warunki do uprawy pszenicy i prosa. Rozwojowi rolnictwa za czasów dynastii Han (III w. p.n.e. – III w. n.e.) sprzyjał postęp agrotechniczny. Rozbudowano system irygacji, kontrolowano stan wód, stosowano narzędzia rolnicze, a nawet żelazne plugi ciągnięte przez zwierzęta⁷.

W analizowanym okresie dokonano wielu odkryć naukowych i opracowano wynalazki techniczne. Już w VII w. p.n.e. stosowano żelazo (głównie do wyrobu narzędzi rolniczych, a później broni) oraz korzystano z technik odlewnictwa. Chińskie innowacje często adaptowano lub odkrywano z wielowiekowym opóźnieniem w zachodnich mocarstwach⁸. Natomiast chińska produkcja rosła na skutek stopniowego

³ S.W. Mosher, *Hegemon. Droga Chin do dominacji*, Warszawa 2007, s. 40.

⁴ J. Chinnery, *Rola państwa [w:] Chiny. Kraj Niebiańskiego Smoka*, red. E.L. Shaughnessy, Warszawa 2006, s. 44–45; A. Zwoliński, *Chiny. Historia. Teraźniejszość*, Kraków 2007, s. 10–13.

⁵ Punktem zwrotnym w historii kraju stało się wstąpienie na tron Qin Shi Huang Di (221–210 r. p.n.e.), który zjednoczył kraj i wprowadził ideę Wielkich Chin. Swoją władzę opierał na zasadach legizmu. Cesarz stworzył podwaliny systemu zarządzania państwem, który później rozbudowały następne dynastie. Podstawą doktryny było zupełne zwierzchnictwo władcy oraz osłabienie arystokracji i podporządkowanie sobie ludu. Wprowadzono surowe i szczegółowe regulacje dotyczące każdej sfery życia. Dynastia Qin stworzyła kraj totalitarny. W tym okresie rozpoczęto łączenie murów obronnych podbitych państw i zapoczątkowano budowę Wielkiego Muru. Na Qin Shi Huang Di wzorował się Mao Zedong.

⁶ J. Skodlarski, R. Matera, *Gospodarka światowa. Geniza i rozwój*, Warszawa 2004, s. 20.

⁷ W. Rodziński, *Historia Chin*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1974, s. 45.

⁸ R. Cameron, L. Neal, *Historia gospodarcza świata. Od paleolitu do czasów najnowszych*, Warszawa 2004, s. 92; R. Sławiński, *Historia Chin i Tajwanu*, Warszawa 2002, s. 23–24, 58; W. Rodziński, *Historia Chin...*, s. 44–45; D.S. Landes, *Bogactwo i nędza narodów*, Warszawa 2000, s. 72–75, 77.

wprowadzania specjalizacji w rzemiośle, co dało podstawy rzemiosłu artystycznemu i sztuce chińskiej⁹. Rozwój gospodarki doprowadził do upowszechnienia się pieniądza i zmiany jego formy. Z pieniądza w postaci jedwabiu i sztabek cennych metali zaczęto przechodzić na pieniądz miedziany. Z czasem przybrał on formę okrągłej dziurkowanej monety, która funkcjonowała przez ponad 2 tys. lat. W okresie panowania dynastii Han, w około 120 r. p.n.e., zaczęto używać pieniądza pergaminowego, który po wynalezieniu papieru zmienił swą formę właśnie na papierową¹⁰.

Za okres świetności Państwa Środka uznaje się rządy dynastii Tang i Song¹¹. Ród Tang przejął państwo podzielone, lecz z rozwiniętymi nowoczesnymi metodami produkcji. Zjednoczenie Chin pozwoliło na pełne wykorzystanie potencjału gospodarki i stworzenie największego wówczas kraju azjatyckiego. Stworzono pionierski model zarządzania państwem, który funkcjonował do 1905 r. Dynastia Tang zastąpiła rządy rodów arystokratycznych wysoko wykszoloną klasą biurokratyczną, którą wylaniano w drodze specjalnych egzaminów sprawdzających merytoryczną wiedzę z zakresu pism konfucjańskich. Elita rządząca powszechnie używała języka pisanego. Ponadto zreformowano organizację państwową. System administrowania krajem cechowała efektywność i tanie utrzymanie w porównaniu z wielowarstwowymi strukturami rządów w feudalnej Europie i Japonii. W Chinach elita rządząca stanowiła 3% społeczeństwa, podczas gdy w Japonii dwa razy więcej. Fiskalne obciążenia wynikające z utrzymania władzy stanowiły 5% chińskiego PKB, natomiast w Japonii 25% PKB. Warto zaznaczyć, że koszty administracji w Chinach stopniowo rosły w wyniku tzw. opłat zwyczajowych, co w ostatecznym rozrachunku podnosiło utrzymanie klasy rządzącej do około 15% PKB¹².

Za rządów dynastii Tang i Song kulminacyjny punkt rozwoju osiągnęły: wynalazczość, sztuka, techniki organizacji społecznej i sprawowania władzy oraz filozofia. Kraj stał się pierwszą potęgą morską świata i pozycję tę utrzymywał przez kilkaset lat. Wzrost gospodarki stymulowało rolnictwo, które przechodziło proces transformacji i osiągnęło szczyt rozwoju. Stopniowo odchodzono od uprawy tradycyjnych zbóż na rzecz ryżu sianego na bagnistych terenach nadrzecznych. Populacja powiększała się w dynamicznym tempie i przekroczyła 100 mln (w stosunku do około 55 mln pod koniec X w.)¹³. Korzystne warunki topograficzne i odpowiedni klimat

⁹ W. Rodziński, *Historia Chin...*, s. 45–48.

¹⁰ W. Morawski, *Historia banknotów na świecie*, „Jak w Banku”, lipiec-sierpień 2008, s. 25; A. Mikołajczyk, *Leksykon numizmatyczny*, Warszawa 1994, s. 74–75, za: J. Skodlarski, R. Matera, *Gospodarka światowa...*, s. 22.

¹¹ Między rządami Tang i Song nastąpiło największe w ówczesnych dziejach załamanie gospodarcze i rozpad Chin.

¹² A. Maddison, *Contours of the World Economy, 1-2030 AD. Essays in Macro-Economic History*, Oxford–New York 2007, s. 159; J.K. Fairbank, *Historia Chin. Nowe spojrzenie*, przeł. T. Lachowska, Z. Ślupski, Gdańsk 1996, s. 79, 86–88; O. Weggel, *Chiny...*, s. 253.

¹³ Dane odnoszące się do wielkości populacji Chin pod koniec XIII w. różnią się w zależności od źródła. Maddison oszacował liczbę ludności na 100 mln, co stanowiło ponad 26% populacji

przesądziły o atrakcyjności południowych wybrzeży rzeki Jangcy i przekształciły je w centrum kraju. Nastąpiła masowa migracja ludności z północy na południe. Pod koniec XIII w. około 60–85% populacji Chin zamieszkiwało południe rzeki Jangcy i trudniło się uprawą ryżu. Koncentracja populacji i produkcji spowodowała izolację oraz niski poziom rozwoju pozostałych regionów kraju.

W walce z dysproporcjami rozwojowymi pomocne okazało się upowszechnianie piśmiennictwa, które ułatwiało dyfuzję technologii. Ponadto rozwinęły się: włókiennictwo, wydobywanie soli i metali, hutnictwo, garncarstwo i przemysł papierniczy¹⁴. Do produkcji wprowadzono specjalizację. Rozwijał się handel. Wybudowano kanał pomiędzy głównymi chińskimi rzekami, co usprawniło handel wewnętrzny, a rozbudowa żeglugi i stosowanie nowych technik budowy statków wspierały kontakty kupieckie¹⁵. Jednak za doskonaleniem budowy statków przemawiały bardziej względy bezpieczeństwa (ochrona przed najazdami mongolskimi) niż potrzeba prowadzenia wymiany handlowej z zagranicą.

Poprawiła się wydajność i jakość siły roboczej. Standard życia ludności podnosił się. Oparcie produkcji na wyrobach bawełnianych poskutkowało poprawą higieny codziennego życia. Wprowadzono reformy podatkowe, pańszczyznę zastąpiono czynszem, budowano spichlerze na wypadek nieurodzaju oraz utworzono bank państwowy udzielający niskooprocentowanych pożyczek chłopom¹⁶. Władze, świadome roli rolnictwa w tworzeniu PKB, wspierały jego rozwój przez upowszechnianie w formie pisanej nowinek technologicznych, wydawanie podręczników dotyczących upraw czy sprowadzanie nowych odmian zbóż, co z wielokrotnością zbioru. Zaczęto uprawiać herbatę, bawełnę, sorgo, kukurydzę, ziemniaki, bataty, orzeszki ziemne i tytoń.

Jednak liczne innowacje i ogólny postęp nie zmieniły charakteru chińskiej gospodarki z agrarnego na industrialny. W gospodarce dominowało rolnictwo, w dużej mierze dzięki wsparciu wyedukowanej klasy rządzącej. Szybko rozwijał się przemysł, ale nie na tyle, aby stać się najważniejszym działem gospodarki. O poziomie rozwoju przemysłu w relacji do krajów Zachodu może świadczyć fakt, że pod koniec XI w. produkowano 125 tys. ton surówki. Taki sam poziom produkcji Wielka Brytania osiągnęła dopiero 700 lat później¹⁷. Kres epoki prosperity nastąpił wraz z zajęciem kraju przez wojska mongolskie (1260–1368).

świata, Zhao i Xie piszą o 108 mln, Durand wskazywał na 123 mln, a Elvin 140 mln. W: Zhao, S. Xie, *Zhongguo Renkou Shi (Population History of China)*, Beijing 1988; M. Elvin, *The Pattern of the Chinese Past*, London 1973; J.D. Durand, *The Population Statistics of China A.D. 2–1953*, „Population Studies”, March 1960, za: A. Maddison, *Chinese Economic Performance in the Long Run*, Paris 1998, s. 20, 24.

¹⁴ B. Zientara, *Historia powszechna średniowiecza*, Warszawa 1968, s. 112.

¹⁵ P.J. Golas, *Technika i nauka [w:] Chiny. Kraj Niebiańskiego Smoka...*, s. 22, 174.

¹⁶ J.C.H. Chai, *An Economic History...*, s. 20–21.

¹⁷ D.S. Landes, *Bogactwo i nędza...*, s. 78.

Najazd Mongolii zahamował szybkie tempo, w jakim rozwijała się gospodarka Państwa Środka. W trakcie panowania dynastii mongolskiej Yuan populacja Chin spadła o 1/3 wskutek epidemii dżumy i barbarzyńskiej polityki najeźdźcy¹⁸. Pomimo trudnego okresu dla chińskiej gospodarki w 1300 r. kraj był światowym liderem pod względem PKB na osobę¹⁹.

Wraz z ustąpieniem rządów Mongołów w Chinach zaszły głębokie przemiany demograficzne i ekonomiczne. Powrót na tron chińskiej dynastii Ming (1368–1644) pozwolił na przywrócenie stabilizacji gospodarczej i politycznej. Populacja wzrosła czterokrotnie, a wraz nią poziom PKB *per capita*²⁰. Niektórzy autorzy nazywają tę epokę wczesną rewolucją przemysłową opartą na produkcji żelaza, inni wskazują na ogromną rolę rozwoju krajowego rynku ryżu²¹. Technologia i kultura ponownie osiągnęły wysokie zaawansowanie, a rolnictwo znajdowało się w stadium dynamicznego rozwoju²². Intensywnie rozwijały się cesarskie i prywatne manufaktury produkujące tkaniny jedwabne, bawełniane i ceramikę oraz przemysł wydobywczy, głównie metali kolorowych, rud żelaza, soli i węgla kamiennego. W rzemiośle istniało aż 200 specjalizacji²³.

Potęgą Chin zachwiały europejskie odkrycia geograficzne z XV w. Również Chińczycy na krótko zintensyfikowali swoje morskie wyprawy. W latach 1405–1431 zorganizowali przynajmniej siedem wypraw na wody Indonezji i Oceanu Indyjskiego. Ich celem było zasygnalizowanie istnienia Państwa Środka i złupienie rzadkich okazów (egzotycznych zwierząt, klejnotów, substancji pochodzenia zwierzęcego, roślinnego i mineralnego). Statkami wywożono z Chin najcenniejsze towary (jedwab i porcelanę), jednak trudno rozstrzygnąć, czy dobra te zamierzano sprzedać na wolnym rynku, czy raczej oddać w darze władcy. Z czasem kupcy chińscy zaczęli organizować indywidualne wyprawy. Na początku XV w. masowo budowano i remontowano okręty, aby po kilkudziesięciu latach zaprzestać prac i zniszczyć flotę²⁴. W tym czasie mocarstwa europejskie coraz częściej ujawniały zamiary kolonizacyjne w stosunku do Chin, podczas gdy kraj dokonywał samorozbrojenia i stopniowo zamykał się na światowe nowinki technologiczne i naukowe. Koniec panowania

¹⁸ Niszczono miasta i wsie, zaniechano prac hydraulicznych wokół Wielkiego Kanału, próbowano zniszczyć kulturę chińską. Jednak Mongołowie nie potrafili się przeciwstawić tradycji chińskiej i stopniowo doszło do ich asymilacji z podbitym narodem.

¹⁹ A. Maddison, *Contours of the World...*, s. 161.

²⁰ Przyczyny wzrostu liczby ludności nie zostały jednoznacznie wytłumaczone przez ekonomistów i historyków, ponieważ nie ma wiarygodnych danych z tamtego okresu.

²¹ A. Maddison, *Chinese Economic Performance...*, s. 25.

²² W. Rodziński, *Historia Chin...*, s. 314–315.

²³ J. Skodlarski, R. Matera, *Gospodarka światowa...*, s. 98.

²⁴ Od 1436 r. zakazano zatrudniania nowych rzemieślników w stoczniach. W 1500 r. groziła nawet kara śmierci za zbudowanie statku mającego ponad dwa maszty, a ćwierć wieku później nakazano zniszczyć wszystkie istniejące statki pełnomorskie. D.S. Landes, *Bogactwo i nędza...*, s. 118–121.

dynastii Ming, przypadający na pierwszą połowę XVII w., upłynął na zmaganiach się z ingerencją państw europejskich i kryzysem gospodarczym²⁵.

Oslabienie Chin wykorzystała Mandżuria, podbijając kraj na ponad 250 lat (1644–1911)²⁶. W okresie rządów mandżurskiej dynastii Qing zmagano się z eksplozją demograficzną, epidemiami dżumy, odry i ospy, głodem, powstaniem zbrojnymi oraz dalszą ingerencją mocarstw zachodnich w politykę wewnętrzną i handel zagraniczny. Choroby przywieziono do Chin z Europy. W niektórych częściach kraju w wyniku zaraz zmarło 2/3 ludności. Przyczyną niedostatku żywności okazało się przerwanie przez władze prac hydraulicznych, w wyniku czego nie kontynuowano budowy tam na Rzece Żółtej. Skutkiem tego zaniechania okazała się zmiana biegu rzeki i zamulenie Wielkiego Kanału, którego nie można było dłużej używać w celu transportu zbóż do Pekinu. Za przyczynę zubożenia można uznać również przesunięcie się głównych szlaków handlowych z pustynnych obszarów na trawiaste stepy, co spowodowało wyludnienie²⁷.

Upadek potęgi Państwa Środka nastąpił wraz przechodzącą przez Zachód falą rewolucji przemysłowej i naukowej. Gospodarki Europy Zachodniej modernizowały się, podczas gdy Chiny pozostawały w izolacji od odkryć przemysłowych i naukowych²⁸. Wzrost gospodarczy realizowano dzięki ekstensywnemu rolnictwu oraz fabrycznemu przemysłowi włókienniczemu zlokalizowanemu w Szanghaju i innych wybranych miastach portowych. Przedsiębiorczość była ograniczana przez system biurokratyczny. Opierając się na restrykcyjnych regulacjach prawnych, nie udzielano klasie średniej zezwoleń na zakładanie przedsiębiorstw przemysłowych na wzór europejski, a zmiany właściciela i przejęcia już funkcjonujących przedsiębiorstw odbywały się w ramach sektora państwowego. Wysocy urzędnicy państwowi i uprzywilejowane grupy społeczne dążyły do zachowania *status quo* i monopolu na przejmowanie zysków z aktywności ekonomicznej. Władza unikała wprowadzania praw zabezpieczających działalność przedsiębiorstw prywatnych, banków, kupców i drobnych handlowców oraz nakładała ograniczenia na tego rodzaju działalność.

Odmianą wizję polityki ekonomicznej Chin w XIX w. miały mocarstwa europejskie, które były w znacznej mierze uzależnione od wymiany towarowej z tym

²⁵ Głównymi przyczynami kryzysu końca XVII w. były: stopniowa izolacja na arenie międzynarodowej, nielegalny handel, piractwo oraz wojna z Japonią. *Ibidem*, s. 380, 384.

²⁶ Cesarstwo Chińskie utworzone przez Mandżurów okazało się jedynym tego rodzaju tworem, który przetrwał do czasów nowożytnych. Dynastia Qing, pomimo że traktowana przez Chińczyków jako „obca”, odegrała zasadniczą rolę w krzewieniu chińskiego stylu życia i filozofii konfucjańskiej. Mandżurów spotkał los podobny jak Mongołów – zostali „wchłonięci” przez kulturę chińską. *Ibidem*, s. 388.

²⁷ V. Hansen, *The Open Empire: A History of China to 1600*, New York 2000, za: J. Lovell, *Wielki Mur Chiński. Chiny kontra świat. 100 p.n.e.–2000 n.e.*, przeł. G. Siwek, Warszawa 2007, s. 192–193.

²⁸ K. Pomeranz, *The Great Divergence*, Princeton, New Jersey 2000, s. 43–68.

azjatyckim państwem²⁹. Kraje Europy próbowały narzucić Chinom ustrój kapitalistyczny na wzór Japonii. Kiedy „pokojowe” naciski obcych mocarstw nie przyniosły rezultatów, zmusiły Chiny do otwarcia portów na handel zagraniczny. Państwo uchroniło się od rozbioru, ale jego gospodarka podupadła, a wraz z nią obniżał się standard życia ludności. Istniejący system biurokratyczny okazał się niezdolny do wprowadzenia reform modernizacyjnych. System edukacji nadal bazował na klasyce i ortodoksyjnej biurokracji, dlatego państwo nie mogło stworzyć podstaw modernizacji gospodarki. Po klęsce w wojnie z Japonią (1894–1895) powstał nawet ruch reformatorski pod nazwą Sto Dni Reform. W stowarzyszeniu znajdowali się głównie chińscy intelektualści – zwolennicy okcydentalizacji. Zaproponowali pakiet dekretów opartych w dużej mierze na doświadczeniach Japonii i innych krajów kapitalistycznych. Wprowadzenie 40 cesarskich dekretów, dotyczących między innymi wolności prasy, ustanowienia centralnego budżetu, kasaty stanowisk zdobytych poprzez koneksje, zakładania nowoczesnych szkół i uniwersytetów, miało uratować gospodarkę w kryzysie. Reform nigdy nie przeprowadzono ze względu na opór dworu cesarskiego³⁰.

Podsumowując XIX w., należy wskazać: spadek udziału Chin w globalnym PKB z 28,7% w 1820 r. do 12,5% w 1890 r., zmniejszenie udziału w globalnym przemyśle przetwórczym z 33,3% w 1800 r. do 12,5% w 1880 r., obniżenie PKB *per capita* z poziomu 600 USD w 1820 r. do 540 USD w 1890 r. oraz spadek liczby ludności o milion³¹.

W 1905 r. zakończono przeprowadzanie egzaminów do służby cywilnej, a od 1906 r. modernizowano aparat państwa w oparciu o model zachodni³². Zwrotem w historii gospodarki przedkomunistycznej Chin okazał się koniec 1911 r., kiedy upadła ostatnia dynastia chińska. Próbuąc wprowadzić do kraju zasady kapitalizmu, zburzono dawny porządek biurokratyczny i stary reżim. Państwo stało się republiką, w której do 1928 r. władzę sprawowały rządy wojskowe (warlordyzm). Pierwszym prezydentem został Sun Yatsen, jednak po 2 miesiącach ustąpił stanowiska zaufanemu współpracownikowi – generałowi Yuanowi Shikai. Za czasów swej dyktatury Shikai (1912–1916) bardziej zależało na utrzymaniu dożywczo władzy niż na wydobyciu kraju z kryzysu. Przywództwo Shikai okazało się zbyt słabe, dlatego władzę przejmowali stopniowo lokalni działacze. Kraj powoli dezintegrował się³³.

I wojna światowa zredukowała wpływy warlordów, co dało impuls chińskim przedsiębiorcom do ekspansji w przemyśle, żegludze, kolei i bankowości. Osłabie-

²⁹ Głównie Wielka Brytania, która pod koniec XVIII w. importowała z Chin 1/7 całej produkcji herbaty, porcelanę, jedwab, wyroby z laki czy leczniczy rzewień chiński. K. Seitz, *Chiny. Powrót olbrzymia*, przeł. T. Mazur, Warszawa 2008, s. 77–78.

³⁰ W. Rodziński, *Historia Chin...*, s. 540–557.

³¹ A. Maddison, *Chinese Economic...*, s. 158; C. Simmons, *De-Industrialization, Industrialization, and the Indian Economy, c. 1850–1947*, „Modern Asian Studies” 1984, no. 3, s. 600.

³² K. Seitz, *Chiny. Powrót...*, s. 134.

³³ J. Rodziński, *Historia Chin...*, s. 615–622.

nie władzy wykorzystaly dwie glowne chinskie partie polityczne – Komunistyczna Partia Chin (KPCh) i Kuomintang (KMT), ktore polaczily sily w dzialaniach zmierzajacych do likwidacji wladzy warlordow. KMT przejal wladze w kraju dzieki wspolpracy z KPCh i ZSRR³⁴.

W 1928 r. KMT utworzyl w Nankinie rzad tzw. Powierzchownej Jednosci Chin³⁵. Wprowadzono zmiany instytucjonalne dazace do zbudowania spoleczestwa obywatelskiego. Odzyskano autonomie celna i zniesiono podatek od tranzytu, co przyczynilo sie do ochrony rodzimego przemyslu oraz zlagodzilo deficyt budzetowy spowodowany wydatkami militarnymi i zadluzeniem zagranicznym. W Szanghaju powolano bank centralny nadzorujacy wszystkie chinskie banki. W 1935 r. przeprowadzono reforme monetarna, w wyniku ktorej srebro zastapiono nowa waluta papierowa. Zmiana ta sprzyjala polityce antyinflacyjnej³⁶. Handel zagraniczny nadal w wiekszosci finansowaly banki zagraniczne³⁷. Podjeto proby redukcji wplywow obcokrajowcow. Planowano przekszaltczenia wlasnosciove na wsiach, ale wysilki nie przyniosly oczekiwanych efektow.

Wladza KMT skupiala sie na lagodzeniu wewnetrznych konfliktow, opieraniu sie zewnetrznym naciskom i indywidualnym bogaceniu sie swoich dzialaczy. Nakladano coraz wyzsze podatki na przedsiebiorcow i podnoszono oplaty celne. Natomiast w reformach pominielo najwazniejsze zrodlo dochodow budzetowych – podatek od ziemi. Panstwo kontrolowalo 2/3 sektora bankowego. Rozluzniono nadzor nad rolnictwem, przekazujac podatek gruntowy wladzom prowincji. Poglabialy sie dysproporcje rozwojowe. Prowincje wybrzeza staly sie centrum gospodarczym kraju, gdzie koncentrowalo sie okolo 70% produkcji przemyslowej³⁸. Dalsze egzystowanie „kapitalizmu biurokratycznego”³⁹ przerwala wojna z Japonia, a potem trzypolletnia wojna domowa miedzy KMT a KPCh. Inflacja, brak wykwalifikowanej kadry, zamkniecie sie na import, coraz slabszy popyt konsumpcyjny, kontrola cen i walki wewnatrz kraju wpedzily Chiny w glęboki kryzys gospodarczy. Ostatecznie po dlugich walkach 1 wrzesnia 1949 r. proklamowano

³⁴ Wspolpraca ta nie trwala dlugo. W 1927 r. zaniechano jej i dopiero wojna z Japonia (1937–1945) ponownie polaczyla obie partie. J.K. Fairbank, *Historia Chin...*, s. 259.

³⁵ Jednak rzady nie trwaly dlugo, gdyz przerwal je tzw. dlugi marsz w celu przejecia wladzy. Zorganizowala go KPCh z Mao Zedongiem na czele. Marsz rozpoczal sie w pazdzierniku 1934 r., a skonczyl w pazdzierniku nastepnego roku.

³⁶ A. Maddison, *Chinese Economic...*, s. 50.

³⁷ P. Lewin, *The Foreign Trade Communist China. Its Impact on the World*, Praeger Special Studies in International Economics, The Economy Intelligence Unit, New York–London 1964, s. 5.

³⁸ Y. Wei, *Regional Inequality of Industrial Output in China, 1952 to 1990*, „Human Geography” 1998, no. 1, s. 3.

³⁹ Reprezentowaly go cztery rodziny majace powiazania z zagranica: Chiang Kai-Shek, T.V. Soong, H.H. Kung i Chen Li-fu. Ich fortuny szacowano na 10–20 mld USD. Zmonopolizowaly one zycie gospodarcze kraju. Przeciwko nim skierowano rewolucje demokratyczna. *Economy, China Handbook Editorial Committee*, Beijing 1984, s. 1.

Chińską Republikę Ludową (ChRL), na której czele stała KPCh z przewodniczącym Mao Zedongiem.

Pierwsza połowa XX w. nie przyniosła ani znaczącej poprawy sytuacji ekonomicznej Chin, ani przebudowy struktury gospodarki. PKB kraju w 1913 r. stanowił 8,8% światowego PKB. W 1929 r. jego udział spadł do 6,6%, a w 1950 r. wyniósł tylko 4,5%⁴⁰. Pod koniec XIX w. Chiny wytwarzały 12,5% globalnej produkcji, a w 1938 r. – już zaledwie 3,1%⁴¹. W 1949 r. wielkość produkcji przemysłowej Państwa Środka była dwukrotnie niższa niż przed wojną z Japonią. Szczególnie ucierpiał przemysł ciężki, który zanotował spadek o 70%⁴². Nieznaczny rozwój gospodarczy był rezultatem rozwoju nowoczesnych działów gospodarki, takich jak: przetwórstwo, wydobywanie, produkcja elektryczności, transport i komunikacja, chociaż w strukturze PKB nadal dominowało rolnictwo⁴³. W alokacji zasobów przeważała konsumpcja indywidualna, która w 1949 r. stanowiła 94% wszystkich wydatków krajowych. Wydatki rządowe na konsumpcję w skali całkowitych wydatków państwowych stanowiły 4%, a na inwestycje krajowe netto przypadło 2%. PKB *per capita* w 1949 r. wynosił 441 USD, natomiast całkowity PKB w 1950 r. niespełna 240 mld USD. W 1949 r. inwestycje krajowe netto na osobę szacowano na 0,5 USD. W okresie 1900–1950 całkowity PKB powiększył się zaledwie o 10%, PKB *per capita* zmalał o prawie 20% (średniorocznie obniżał się o 0,6%). Dochód na osobę w 1950 r. wynosił 439 USD i był prawie pięciokrotnie niższy od średniego światowego dochodu *per capita* (tab. 1).

Do proklamowania ChRL instytucja państwa zajmowała ważną pozycję w gospodarce. Jeszcze na początku 1949 r. KMT National Resource Commission kontrolowała 90% chińskich złóż żelaza i stali, 1/3 wydobycia węgla, 2/3 podaży energii, 45% produkcji cementu oraz całe wydobycie ropy naftowej i metali nieżelaznych. Rząd nadzorował najważniejsze banki, wszystkie szlaki kolejowe, samochodowe i lotnicze. Do władz należało 45% transportu morskiego i śródlądowego, 38% produkcji w dziedzinie przędzalnictwa, 60% maszyn tkackich i wiele dużych monopolistycznych przedsiębiorstw handlowych⁴⁴.

⁴⁰ A. Maddison, *The World Economy: Historical Statistics*, Development Centre Studies of OECD, Paris 2003, s. 261; L.J. Zimmerman, *The Distribution of World Income, 1860–1960* [w:] *Essays on Unbalanced Growth*, ed. E. De Vries, London 1965, s. 35–56, za: J. Skodlarski, R. Matera, *Gospodarka światowa...*, s. 187.

⁴¹ C. Simmons, *De-Industrialization...*, s. 600.

⁴² *Economy. China Handbook...*, s. 2.

⁴³ Sektor agrarny pod koniec XIX w. tworzył aż 68,5% PKB, w 1933 r. jego udział spadł do 64%, natomiast w 1952 r. zmalał do około 50%. A. Maddison, *Chinese Economic...*, s. 49.

⁴⁴ *Economy. China Handbook...*, s. 3–5.

Tabela 1. Podstawowe wskaźniki demograficzne i makroekonomiczne Chin do 1949 r.

Rok	Populacja (mln)	PKB (mld USD)*	PKB (USD) <i>per capita</i>	Indeks PKB**	Indeks PKB <i>per capita**</i>
1000	59	26,6	450,8	11,0	81,7
1300	100	60,0	600,0	24,9	108,7
1400	72	43,2	600,0	17,9	108,7
1500	103	61,8	600,0	25,6	108,7
1700	138	82,8	600,0	34,3	108,7
1820	381	228,6	600,0	94,8	108,7
1890	380	205,3	540,3	85,1	97,9
1900	400	218,1	545,3	90,4	98,8
1913	437	241,2	551,9	100,0	100,0
1933	500	289,2	578,4	119,9	104,8
1938	513	288,5	562,4	119,6	101,9
1949	544	239,9***	441,0	99,5	79,9

* W USD w cenach stałych z 1990 r.; ** rok 1913 = 100; *** wartość PKB z 1950 r.

Źródło: obliczenia i opracowanie własne na podstawie A. Maddison, *Chinese Economic Performance in the Long Run*, Development Centre Studies of OECD, Paris 1998, s. 40, 158; A. Maddison, *The World Economy: Historical Statistics*, Development Centre Studies of OECD, Paris 2003, s. 160, 162, 172, 179, 180, 182.

Gospodarcze relacje międzynarodowe Chin do 1949 r.

W rozwoju chińskiego handlu zagranicznego przed okresem realnego socjalizmu można wyróżnić dwa etapy: pierwszy – przed zdynamizowaniem stosunków handlowych z Europą do XV w. n.e. oraz drugi – podczas intensywnego rozwoju relacji z państwami europejskimi trwającego od XV w. do proklamacji ChRL w 1949 r.

Pierwsze kontakty dyplomatyczne z Imperium Rzymskim i Środkowym Wschodem Chin nawiązały w około I–II w. n.e. W XV–XVI w. zdynamizowano wymianę handlową. Powstały wielkie kampanie, które były korporacjami mającymi monopol w handlu i rządzeniu zagranicznymi terytoriami. Do XVI w. n.e. pozycja geopolityczna Państwa Środka była niezachwiana, dlatego nie zabiegały o poprawne relacje z innymi krajami. Władze Chin, upatrując korzyści w wymianie handlowej z innymi narodami, zezwalały na tworzenie szlaków handlowych pozwalających na sprawne przepływy towarowe między krajem a światem. Szlaki te umacniały status Państwa Środka jako centrum handlu. Ważny w intensyfikacji wymiany handlowej okazał się Jedwabny Szlak. Sieć dróg między Chinami a Europą i Bliskim Wschodem była najważniejszym łączem handlowym na świecie przez wiele stuleci. Wywożono tą drogą nie tylko jedwab, ale również żelazo i papier, natomiast sprowadzano złoto, wyroby jubilerskie i rośliny uprawne. Utrzymywano stosunki handlowe z kalifatami arabskimi, Bizancjum, Indiami, Indonezją, Syjmem, Annamem oraz kupcami żydowskimi

i syryjskimi⁴⁵. W zależności od panującej w Chinach dynastii państwo cechowało się zróżnicowanym poziomem otwarcia na świat.

Drugie stadium handlu zagranicznego Chin rozpoczęło się wraz z wielkimi odkryciami geograficznymi Europejczyków, rozwojem chińskiego przemysłu i rozbudową żeglugi na początku XV w. Wówczas chwilowo zintensyfikowano wymianę handlową. Eksportowano jedwab, bawełnę, herbatę i wyroby tekstylne. Ważne miejsce w eksporcie zajmowała ceramika, szczególnie produkcja porcelany. Rozwijał się obrót srebrem, które chińscy kupcy przywozili z Japonii i obu Ameryk. Zgodnie z szacunkami w XVI–XVII w. corocznie wpływało do Chin srebro warte około 10 mln USD⁴⁶. Chiński handel koncentrował się w obrębie Morza Żółtego, Wschodniochińskiego i Południowochińskiego. Dotarło również do wybrzeży Kamczatki oraz nawiązano stosunki handlowe z Portugalią, Hiszpanią, Holandią i Anglią⁴⁷.

Od lat 30. XVI w. zaczęto ograniczać otwarcie Chin. Przyczyną coraz większego zamykania się na kontakty z zagranicą był konflikt między zwolennikami i przeciwnikami utrzymywania relacji gospodarczych z zagranicą. Po długiej walce ideologicznej zwyciężyli oponenti współpracy z zagranicą i całkowicie zaprzestano wypraw⁴⁸. Władze Chin przestały traktować wymianę międzynarodową jako czynnik stymulujący rozwój gospodarki. Stosunki ekonomiczne z zagranicą podporządkowano polityce prowadzonej przez rządy absolutystyczne. Ponadto hamulcem w wymianie międzynarodowej okazała się mentalność Chińczyków, którzy byli nastawieni na samowystarczalność i nie wykazywali zainteresowania współpracą z innymi krajami⁴⁹.

Od XVII w. atmosfera prowadzenia handlu zagranicznego pogarszała się. Kolonizacja, wyzysk i agresja mocarstw europejskich w państwach sąsiednich przyczyniły się do stopniowej izolacji Chin od świata i ograniczenia wymiany handlowej. Kontakty towarowe z Zachodem utrzymywano wyłącznie w Kantonie⁵⁰. Oficjalnie decyzja zamknięcia Państwa Środka na świat miała na celu ochronę terytorium przed mocarstwami europejskimi. Faktycznie w dużej mierze wynikała z ksenofobii i antykomercjalizmu cesarstwa. Izolacja z czasem uwydatniła przepaść rozwojową między Chinami a Europą.

⁴⁵ P. Curtin, *Cross Cultural Trade in World History*, Cambridge 1994, s. 105, za: J. Skodlarski, R. Matera, *Gospodarka światowa...*, s. 57.

⁴⁶ J.K. Fairbank, *Historia Chin...*, s. 179.

⁴⁷ K.M. Panikkar, *Azja a dominacja Zachodu. Epoka Vasco da Gamy w dziejach Azji. 1498–1945*, Warszawa 1972, s. 66–79.

⁴⁸ D.S. Landes, *Bogactwo i nędza...*, s. 120–121.

⁴⁹ K. Besso, *Identities and Security in East Asia*, „Adelph Paper” 1999, no. 325, za: S.W. Mosher, *Hegemon...*, s. 23; J. Rodziński, *Historia Chin...*, s. 315–316; R. Pyffel, *Chiny w roku olimpiady. Państwo Środka od środka*, Warszawa 2008, s. 23–25.

⁵⁰ W handlu kantonskim monopol na wymianę z zagranicą miał cech kupiecki – Kohong. M. Dillon, *Dictionary of Chinese History*, London 1979, s. 38.

Mocarstwa europejskie, sprowadzając z Chin wiele niezbędnych dla swoich rynków towarów, wywierały naciski na kraj, aby ponownie się otworzył na handel zagraniczny. Po nieudanych próbach perswazji drogą pokojową zmuszono Państwo Środka siłą do otwarcia granic i prowadzenia wymiany handlowej na niekorzystnych warunkach. Obszar kraju podzielono na strefy wpływów. Przegrana pierwsza Wojna Opiumowa (1840–1842) poskutkowała podpisaniem układu w Nankinie w 1842 r., na mocy którego Chiny oddały Wielkiej Brytanii Hongkong, otworzyły 5 portów dla handlu zagranicznego pod nadzorem konsularnym, wprowadziły pięcioprocentowe cło importowe *ad valorem* oraz zapłaciły wysoką kontrybucję. Inne państwa Zachodu (Niemcy, Francja, Rosja) i Japonia poszły za przykładem Wielkiej Brytanii, także wymuszając na kraju niekorzystne warunki wymiany handlowej. Rozpoczął się okres półkolonializmu.

Kłęska Chińczyków w drugiej Wojnie Opiumowej (1858–1860) umocniła pozycję cudzoziemców i poskutkowała kolejnymi niekorzystnymi dla Chin ustępstwami handlowymi oraz otwarciem następnych portów traktatowych (tzw. Treaty Ports). W okresie między sygnowaniem porozumień z Nankinu i Shimonseki w 1895 r. siły traktatowe uzyskiwały w Chinach liczne przywileje: podlegały eksterytorialnym prawom i jurysdykcji własnych konsulatów. Obcokrajowcy zostali zwolnieni z podatków. Handlowano koncesjami i porozumieniami, a rozwojowi obrotu sprzyjały bardzo niskie cła importowe i brak opodatkowania wymiany handlowej. Wiele instytucji (np. urzędy celne) nadzorowali obcokrajowcy. Sytuacja poskutkowała wysokim deficytem handlowym Chin. Po podpisaniu traktatu Shimonseki Japonia uzyskała pozwolenie na zakładanie w portach fabryk. Z czasem identyczną zgodę wymusiły pozostałe siły traktatowe. Chiny stawały się stopniowo terenem pewnego rodzaju okupacji. Niemcy zajęły Jiaozhou na półwyspie Shandong, Rosjanie – Liaodong i Dalnyj, Brytyjczycy – półwysep Kowloon (przylegający do Hongkongu) i Weihaiwei w zatoce Bohai, Francuzi – Guangzhouwan, Rosjanie przejęli kontrolę nad Mandżurią, Niemcy – nad Shandongiem, Wielka Brytania – nad Yangzi, a Francja miała decydujący głos w Yunnanie. Między 1842 a 1917 r. otwarto 92 porty traktatowe⁵¹.

Do końca XVIII w. opium oraz bawelna i jej produkty stanowiły 1/3 importu Chin. Natomiast 80% eksportu generowały herbata (46%) wraz z jedwabiem (34%)⁵². Większość dziewiętnastowiecznych obrotów handlowych z Chinami kontrolowali Brytyjczycy przez Kampanię Wschodnioindyjską. Z końcem XIX w. chiński wywóz towarów za granicę stanowił niespełna 0,6% PKB kraju, a głównymi eksportowanymi produktami były: herbata, surowy jedwab i wyroby z niego oraz bawelna. Jednakże udział chińskiego eksportu herbaty w całkowitej wartości wywo-

⁵¹ A. Maddison, *Contours of the World...*, s. 165; J.G. Williamson, *Globalization and the Poor Periphery before 1950*, Cambridge 2006, s. 15; P. Lewin, *The Foreign Trade...*, s. 5; O. Weggel, *Chiny...*, s. 75–76; J. Polit, *Historia Chin*, Warszawa 2004, s. 30.

⁵² P. Lewin, *The Foreign Trade...*, s. 7.

żonych produktów stopniowo spadał, czego przyczyną była rosnąca konkurencja ze strony plantatorów z Indii i Ceylonu⁵³.

Pod koniec XIX w. przebudowała się struktura chińskiego importu. Poza tradycyjnie sprowadzanymi mało przetworzonymi produktami bawełnianymi i żywnością coraz ważniejszą rolę odgrywało opium, którego udział wzrósł do ponad 1/4 całkowitej wartości importu. Choć handel opium został oficjalnie zakazany przez władze chińskie, to narkotyk ciągle przemycano. Opium rozprzestrzeniało się po całym wybrzeżu, a Hongkong przekształcił się w bazę jego składów⁵⁴. Wprowadzenie zakazu handlu narkotykiem doprowadziło do wojen opiumowych między Wielką Brytanią i Francją a Chinami. Kanton utracił status centrum handlu zagranicznego, a jego miejsce zajął Szanghaj⁵⁵.

Wiek XIX i pierwsze dekady XX stulecia cechowała dynamiczna wymiana handlowa z najwyżej rozwiniętymi państwami świata, głównie z Japonią, Wielką Brytanią, USA, a także z Hongkongiem (tab. 2). W latach 30. XX w. do partnerów handlowych Chin dołączyły Niemcy. Rachunek obrotów handlowych Państwa Środka wykazywał deficyt utrzymujący się do połowy XX w. (tab. 3). Po Wielkim Kryzysie spadły obroty handlowe, ale nie doszło do radykalnej przebudowy w strukturze wymiany. Najważniejsze pozycje w chińskim eksporcie zajmowały: jedwab i jego wyroby, soja, olej, jaja, wyroby hafciarskie, surowa bawełna, herbata, wełna, nasiona, rudy żelaza i metale. Kraj z importera stał się największym eksporterem srebra.

Po I wojnie światowej zaniechano przywozu opium, które dotychczas stanowiło główny produkt importowany. Znacznie zmalał import tekstyliów na rzecz papieru, nafty, wyrobów wełnianych i bawełnianych, paliwa i benzyny, drewna, cukru, maszyn tekstylnych, samochodów, ciężarówek, części zamiennych, tytoniu, żelaza, stali i wyposażenia kolejowego. Do 1936 r. struktura importu coraz bardziej koncentrowała się na surowcach niezbędnych do rozwoju przemysłu ciężkiego. Sprowadzano coraz więcej żelaza, stali, metali, farb i produktów przemysłu chemicznego (tab. 4).

W wyniku okupacji japońskiej i II wojny światowej obroty handlowe w 1946 r. spadły siedmiokrotnie w porównaniu z 1937 r.⁵⁶ Po II wojnie światowej Chiny stały się mało znaczącym w świecie partnerem handlowym. Większość wymiany handlowej kraj realizował w ramach eksportu do Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Pomocy i Odbudowy.

⁵³ A. Maddison, *Chinese Economic...*, s. 51.

⁵⁴ W. Rodziński, *Historia Chin...*, s. 442.

⁵⁵ Wartość eksportu Szanghaju w 1852 r. stanowiła połowę całkowitego chińskiego eksportu. Natomiast Kanton traktowano wyłącznie jako ośrodek utrzymywania kontaktów, jak to określało, z „zamorskimi barbarzyńcami”. J.K. Fairbank, *Trade and Diplomacy on the China Coast*, Stanford 1969, s. 393.

⁵⁶ J. Skodlarski, R. Matera, *Gospodarka światowa...*, s. 207.

Tabela 2. Geograficzna struktura handlu zagranicznego Chin w latach 1919–1948 (%)

Kraj	1919		1931		1936		1946		1948	
	import	eksport	import	eksport	import	eksport	import	eksport	import	eksport
Japonia	36,3	30,9	20,0	27,4	16,3	14,5	3,1	0,4	0,9	5,5
USA	16,2	16,0	22,2	13,2	19,6	26,4	38,7	57,2	48,4	20,1
Wielka Brytania	22,6	20,8	15,3	16,3	1,9	15,1	4,4	4,6	8,1	3,9
Hongkong	9,5	9,1	8,3	7,1	11,7	9,2	28,2	4,5	1,5	15,0
Niemcy	.	.	5,8	2,5	15,9	5,5
Francja	0,5	5,4	1,5	3,8	2,0	4,3
Inne	14,9	17,8	26,9	29,7	32,6	25,0	25,6	33,3	41,1	55,5

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie: UN *Yearbook of International Trade Statistics*, 1961; *Issues and Quarterly Issue January 1963*, Economic Intelligence Kong; Trade Statistics Individual Countries, za: P. Lewin, *The Foreign Trade Communist China...*, s. 9, 34, 97–107; *Rocznik Statystyczny Chin, Zhongguo Tongji Nianjian*, Beijing, za: A. Maryański, A. Halimarski, *Geografia ekonomiczna Azji Wschodniej*, Warszawa 1989, s. 98.

Tabela 3. Handel zagraniczny Chin w latach 1850–1948

Zmienna	1850	1870	1890	1913	1929	1933	1946	1947	1948
Ekspert (mln USD)	50	102	126	299	870	259	149	216	170
Import (mln USD)	.	89	139	416	957	564	716	609	331
Obroty handlowe (mln USD)	–	191	265	715	1827	823	865	825	501
Saldo obrotów handlowych (mln USD)	–	13	–13	–117	–87	–305	–567	–393	–161
Ekspert <i>per capita</i> (USD)	0,12	0,28	0,33	0,68	1,79	0,52	0,28*	0,41*	0,31*
Udział eksportu w PKB (%)	0,02	0,05	0,06	0,12	0,30	0,09	0,05**	0,07**	0,06**
Udział w światowym eksporcie (%)	.	.	1,70	1,60	2,00

* Dla lat 1946 i 1947 przyjęto wielkość populacji z 1945 r., natomiast dla roku 1948 populację z 1950 r.; ** obliczone dla poziomu PKB w 1952 r.

Źródło: obliczenia i opracowanie własne W.A. Lewis [w:] *The World Economic Order: Past and Prospects*, eds. S. Grassman, E. Lundberg, London 1981, za: A. Maddison, *Chinese Economic Performance...*, s. 158, 159, 169, 175, 176; Yu-Kwei Cheng, *Foreign Trade and Industrial Development of China*, P. Lewin, *The Foreign Trade Communist China. Its Impact on the World*, Praeger Special Studies in International Economics, The Economy Intelligence Unit, New York–London 1964, s. 13.

Tabela 4. Struktura chińskiej wymiany towarowej w latach 1925–1936 (%)

Import	1925	1928	1931	1936*
Produkty bawełniane	16,3	14,2	7,6	1,5
Przędza bawełniana	4,4	1,6	0,3	0,2
Surowa bawełna	7,4	5,7	12,6	3,8
Zboża	6,8	5,7	10,6	4,1
Mąka pszenna	1,6	2,6	2,0	0,5
Cukier	9,5	5,6	6,0	2,2
Paliwa płynne i nafta	7,9	10,8	6,3	8,3
Produkty transportowe	1,9	2,3	2,3	5,6
Produkty przemysłu chemicznego i farby	5,6	7,5	8,0	10,8
Żelazo, stal i metale	4,7	5,4	6,2	13,2
Maszyny	1,8	1,4	3,1	6,4
Pozostale	32,1	37,2	35,0	43,4
Eksport				
Jedwab i jego produkty	22,5	18,4	13,3	7,8
Herbata	2,9	3,7	3,6	4,3
Soja**	15,9	20,5	21,4	1,3
Nasiona i olej	7,9	5,8	8,4	18,7
Jaja i ich produkty	4,3	4,4	4,1	5,9
Skóry	4,0	5,4	4,1	5,7
Rudy żelaza i metale	2,9	2,1	1,6	7,7
Węgiel	2,6	2,9	3,0	1,6
Bawełna i jej produkty	5,8	7,2	7,8	7,0
Pozostale	31,2	29,6	32,7	40,0

* bez Mandżurii; ** 20% realizowała sama Mandżuria

Źródło: opracowanie własne na podstawie Yu-Kwei Cheng, *Foreign Trade and Industrial Development of China*, za: P. Lewin, *The Foreign Trade Communist China...*, s. 7–8.

Chiny jako kraj niestabilny ekonomicznie i politycznie nie przyciągały wielu inwestorów zagranicznych spoza tzw. bloku sił traktatowych, do którego zaliczano Wielką Brytanię, Japonię, Francję, Niemcy i Rosję oraz USA. Wymienione mocarstwa i Mandżuria odgrywały znaczącą rolę w gospodarce Chin, o czym świadczyła ich obecność w przemyśle i dominacja w handlu zagranicznym. W latach 30. XX w. przedsiębiorstwa zagraniczne wytwarzały 18,8% wartości dodanej przemysłu, przedsiębiorstwa należące do Mandżurów – 14,2%, natomiast chińskie zakłady – 67%. Cudzoziemcy nie interesowali się rolnictwem – wkład przedsiębiorstw zagranicznych w wartość dodaną sektora nie przekraczał 2,5%. Najwyższy udział zagranicy występował w: przemyśle tekstylnym – około połowa produkcji; żeglud-

dze – ponad 50%; kolei – 1/3 linii kolejowych i wydobywaniu węgla – ponad połowa pochodziła z przedsiębiorstw zagranicznych lub spółek chińsko-zagranicznych⁵⁷.

Na początku XX w. inwestycje zagraniczne skierowane do kraju wynosiły 0,92 mld USD, a w 1914 r. wzrosły do 1,78 mld USD. W 1931 r. do kraju napłynęły bezpośrednie inwestycje zagraniczne o wartości 2,5 mld USD, z czego najwięcej (26%) skierowano do działalności transportowej, 15% do przedsięwzięć handlowych, 12% do branż przetwórczych, a 7% do sektora bankowego i finansowego. Kapitały zagraniczne trafiały głównie do miast portowych, w tym do Szanghaju. Najważniejszymi dostawcami kapitałów zagranicznych byli: Wielka Brytania (37%), Japonia (35%), USA i Francja (po 6%). Kapitał obcy w 1936 r. tworzył prawie 1/3 wartości dodanej sektora finansowego⁵⁸. W 1936 r. inwestycje oszacowano na 2,68 mln USD⁵⁹.

Handel zagraniczny Chin do 1949 r. kształtowały decyzje polityczne, a nie determinanty ekonomiczne. W historii kraju występowały okresy zintensyfikowanej wymiany międzynarodowej i lata częściowego zamykania się na współpracę handlową ze światem. Decyzje o wzmożonej lub ograniczonej wymianie handlowej z innymi narodami wynikały niejednokrotnie z postawy cesarza i jego najbliższych współpracowników. Władcy przychylni obcokrajowcom, popierający przywożone przez nich nowinki technologiczne i naukowe oraz towary niedostępne na wewnętrznym rynku wspierali handel zagraniczny i dostrzegali wiele jego zalet dla rozwoju kraju. Z kolei ksenofobiczni cesarze traktowali Chiny jako Niebiańskie Królestwo, które nie potrzebowało utrzymywać kontaktów z innymi krajami. Jednak nietrudno zauważyć, że w okresach zamykania się na świat gospodarka Chin podupadała i następował zastój w rozwoju.

Podsumowanie

Zaprezentowane w artykule poszczególne etapy rozwoju chińskiej gospodarki i jej powiązań ze światem przed okresem proklamacji ChRL ukazują silną współzależność między kondycją gospodarki a decyzjami politycznymi. Te ostatnie w dużej mierze determinowały kierunki i dynamikę rozwoju Państwa Środka. Także postawa społeczeństwa zamknięta na współpracę międzynarodową oraz często brak zrozumienia i ignorancja procesów zachodzących w gospodarce światowej były przyczyną wprowadzania niekorzystnych dla rozwoju strategii gospodarczych.

⁵⁷ K. Chao, *Capital Formation of Cotton Textile Production in China*, Cambridge 1977, s. 301–307; T.C. Liu, K.C. Yeh, *The Economy of the Chinese Mainland: National Income and Economic Development, 1933–1959*, Princeton 1965, s. 143, 428.

⁵⁸ T.C. Liu, K.C. Yeh, *The Economy...*, s. 604.

⁵⁹ C.M. Hou, *Foreign Investment and Economic Development in China 1840–1937*, Cambridge 1965, s. 13; P. Lewin, *The Foreign Trade...*, s. 6.

Historia gospodarki Chin sprzed 1949 r. stanowi unikatowy i trudny do wyjaśnienia przypadek nagłego upadku mocarstwa. W zależności od opracowań wyróżnia się zewnętrzne i wewnętrzne przyczyny schyłku potęgi kraju. Wśród czynników zewnętrznych za decydujące należy uznać wtargnięcie obcych mocarstw na teren Państwa Środka i jego eksploatację ekonomiczną na wielu płaszczyznach. Za główny wewnętrzny czynnik rozkładu potęgi kraju należy uznać nieodpowiednio prowadzoną politykę gospodarczą, skostniałe zasady administracyjne oraz protekcyjizm okresami przechodzący w autarkię. Dowodem na znaczną rolę prowadzonej polityki w rozwoju gospodarczym były lata panowania ksenofobicznych cesarzy, kiedy państwo stopniowo wyniszczały kolejne nietrafione decyzje władców, między innymi zamknięcie na handel zagraniczny bez żadnego ekonomicznego uzasadnienia.

W znacznej mierze o upadku Chin zdecydował brak zdolności do wykorzystania potencjału tego kraju. Z przytoczonych w artykule przykładów wynika, że poziom rozwoju naukowo-technicznego Państwa Środka znacznie przewyższał resztę świata. Wiele wynalazków znalazło bezpośrednie zastosowanie w gospodarce i intensyfikowało produkcję, np. rolniczą. Niestety, część chińskich wynalazków okresu starożytności i średniowiecza zapomniano, a wielu z nich nie upowszechniono. Także brak wolnego rynku stanowił hamulec dla rozwoju gospodarki. Natomiast ortodoksyjne wartości wyznawane przez społeczeństwo bardziej sprzyjały regresowi niż akumulacji *know-how*. Jednak nie udało się wyeliminować Chin z areny międzynarodowej. Po okresie zapaści gospodarczej kraj podjął próbę odbudowy swej pozycji w systemie światowym w połowie XX w.

SUMMARY

THE HISTORY OF CHINA'S ECONOMIC PRE-COMMUNIST PERIOD. THE TRANSFORMATION OF INTERNAL AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

The aim of the article is to present the different stages of development of the Chinese economy and its links to the global economy. In the history of the pre-communist Chinese socio-economic development (before 1st October 1949) we can distinguish two stages. The first stage covers time from 221 r. BC to the beginning of the 19th century AD, when China's economy based on agriculture and pursued policies focused on military expansion. The second stage lasted since the industrial revolution began in Europe till the proclamation of the People's Republic of China in 1949. In terms of international economic relations development, economic history can be divided into two stages: before trade intensification with Europe – to the 15th century AD and during the intensive development of relations with European countries since the 15th century to the proclamation of the PRC.